

Джерела та література

1. Гончарук Г. Народний Рух України: Історія: 1989–1996 рр. Одеса, 2014. 336 с.: іл.
2. Гарань О. Убити дракона (З історії Руху та нових партії України). Київ: Либідь, 1993. 200 с.
3. Маніфест Демократичної партії України. *Сучасність*. 1990. Ч. 7–8. С. 140–161.
4. *Вісник Руху*. 1990. № 4, част. 2.
5. Гай-Нижник П. Створення Демократичної партії України та її позиція щодо путчу ГКЧП (1990–1991 рр.). URL: <http://www.hainpuzhnyk.in.ua/doc/9000doc.php> (дата звернення 19.09. 2019).
6. Ідейні засади Демократичної партії України: З матеріалів Установчого з'їзду. Київ, 1990. 30 с.

Надійшла до редакції 05.10.2019 р.

УДК 32:97(477)

М. М. Вітряк

БАГАТОВЕКТОРНІСТЬ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Л. Д. КУЧМИ

Вітряк Максим Миколайович, аспірант кафедри історії та етнографії України, e-mail: maksimvitrak@gmail.com

Одеський національний політехнічний університет
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується багатовекторність політичної діяльності України періоду перебування Леоніда Кучми на посаді Президента України (1994–2004 роки) та особливості зовнішньополітичного курсу «багатовекторності». Проаналізована історіографія та джерельна база з проблематики статті.

Здійснено короткий аналіз пріоритетів зовнішньої політики Леоніда Кучми. Автор акцентує увагу на тих обережних кроках в зовнішній політиці, які робив Леонід Кучма для збереження суверенітету України, маневруючи між такими центрами геополітичного тяжіння, як Росія, ЄС та Сполучені Штати Америки. Наголошено на впливі міжнародних чинників на процес українського державотворення, проаналізовано основні проблеми та особливості становлення України як суб'єкта міжнародних відносин. У статті автор висловлює власне переконання, що саме **особистість Леоніда**

Кучми відіграла значну роль як у досягненнях української дипломатії на шляху євроатлантичної інтеграції, так і в провалах на цьому шляху. Аналізуючи євроатлантичну стратегію Л. Д. Кучми, автор дійшов висновку, що навіть профільні спеціалісти, особливо йдеться про критику дій Л. Кучми, не до кінця розуміють позицію міжнародних партнерів, зокрема потужність економічного та політичного тиску, який здійснювався урядами Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу та Російської Федерації на діяльність другого Президента України, а також не завжди приймається до уваги наявність політичних домовленостей, про які інформація у відкритих джерелах з'явилася зовсім недавно. Ці фактори й були взяті автором статті до уваги.

Ключові слова: *Л. Д. Кучма; євроатлантизм; зовнішня політика; багатовекторність; ЄС; НАТО.*

М. Н. Витряк

МНОГОВЕКТОРНОСТЬ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ Л. Д. КУЧМЫ

Витряк Максим Николаевич, аспирант кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: maksimvittrak@gmail.com

Одесский национальный политехнический университет
пр-т Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется многовекторность политической деятельности Украины периода пребывания Леонида Кучмы на посту Президента Украины (1994–2004 годы) и особенности внешнеполитического курса «многовекторности». Проанализирована историография и источниковая база по проблематике статьи.

Осуществлен краткий анализ приоритетов внешней политики Леонида Кучмы. Автор акцентирует внимание на тех осторожных шагах во внешней политике, которые делал Леонид Кучма для сохранения суверенитета Украины, маневрируя между такими центрами геополитического притяжения, как Россия, ЕС и США. Отмечено воздействие международных факторов на процесс строительства украинского государства, проанализированы основные проблемы и особенности становления Украины как субъекта международных отношений. В статье автор выражает собственное убеждение, что именно личность Леонида Кучмы сыграла значительную роль как в достижениях украинской дипломатии на пути евроатлантической интеграции, так и в провалах на этом пути. Анализируя евроатлантической стратегии Л. Д. Кучмы, автор при-

шел к выводу, что даже профильные специалисты, особенно если речь идет о критике действий Л. Кучмы, не до конца понимают позицию международных партнеров, в частности, мощностъ экономического и политического давления, которое оказывалось правительствами Соединенных Штатов Америки, стран Европейского Союза и Российской Федерации на деятельность второго Президента Украины, а также не всегда принимается во внимание наличие политических договоренностей, о которых информация в открытых источниках появилась совсем недавно. Эти факторы и были взяты автором статьи во внимание.

Ключевые слова: Л. Д. Кучма; евроатлантизм; внешняя политика; многовекторность; ЕС; НАТО.

M. M. Vitriak

THE MULTI-VECTOR OF FOREIGN POLICY ACTIVITY KUCHMA

Vitriak Maksym Mikolaevich, post-graduate student of the Department of history and Ethnography of Ukraine, e-mail: maksimvitruk@gmail.com

Odesa National Polytechnic University
Shevchenko Ave., 1, Odesa, 65044, Ukraine

ABSTRACT

The article explores the multi-vector nature of Ukraine's political activity during Leonid Kuchma's tenure as President of Ukraine (1994–2004) and the peculiarities of the foreign policy «multi-vector». The historiography and the source base of the article are analyzed.

The author of the article examines the evolution of foreign policy of L. D. Kuchma on the Euro-Atlantic direction. A brief analysis of the priorities of Leonid Kuchma's foreign policy is made. The author emphasizes on those cautious steps in foreign policy that Leonid Kuchma took to preserve Ukraine's sovereignty while maneuvering between such centers of geopolitical gravity as Russia, the EU and the United States of America. The influence of international factors on the process of Ukrainian state-building was noted, the main problems and peculiarities of Ukraine's becoming a subject of international relations were analyzed. In the article the author expresses his own belief that the personality of Leonid Kuchma played a significant role both in the achievements of Ukrainian diplomacy on the path of Euro-Atlantic integration and in failures along the way. Analyzing Leonid Kuchma's Euro-Atlantic strategy, the author concludes that even profile specialists, especially those who criticize Kuchma's ac-

tions, do not fully understand the position of international partners, in particular, the economic and political pressure exerted by United States governments., The European Union and the Russian Federation for the activities of the second President of Ukraine, and the existence of political arrangements, which have been reported recently in open sources, are not always taken into account. These factors were taken into account by the author of the article.

Key words: *L. D. Kuchma; Euro-atlantism; foreign policy; multi-vector; EU; NATO.*

Кучма уміло проводив зовнішню політику і, не забуваючи про найважливіші внутрішні питання, прокладав виважений зовнішньополітичний курс. Президент під час каденції здійснив офіційні візити до багатьох країн, котрі мали хоча б мінімальні економічні відносини з Україною. У своїй передвиборчій кампанії президент неодноразово згадував багатовекторну зовнішню політику.

Найважливішим зовнішнім партнером України була Росія, з котрою лишалися невирішеними два життєво важливих питання: розділ Чорноморського флоту та статус його місця дислокації — м. Севастополя, що у Криму. Після того, як Єльцина було переобрано у липні 1996 р. на другий термін, він знайшов у собі сили для вирішення цього питання.

28 травня 1997 р. прем'єр-міністри України й Росії підписали три міждержавні угоди про розділ, базування та вартість Чорноморського флоту. То були контрверсійні угоди, однак сам факт, що їх підписували прем'єр-міністри, звільняв Єльцина від потреби просити російський парламент про їх ратифікацію. Флот було нарешті розділено, в результаті чого Росія отримала левову його частку: формально його поділено порівну, але Росія викупила в Україні значну частину її половини. Україна віддавала в оренду Росії портові потужності у Севастополі на 20 років (до 2017 р.) за 98 млн доларів на рік. Угоду про оренду могло бути подовжено ще на п'ять років за взаємної згоди. Севастополь залишався штаб-квартирою Чорноморського флоту Росії, щонайменше ще на 20 років. Конституція України 1996 р. дозволила як виняток тимчасове перебування чужих військових баз на українській території. Також варто зазначити, що за фактом оренду Росія сплачувала шляхом взаємозаліку боргів України за газ.

Під час продовження дії цих угод, 31 травня 1997 р. Росія, нарешті, визнала кордони України, підписавши Угоду про дружбу, співробітництво та партнерство між Російською Федерацією та Україною. У тій угоді неодноразово й у деталях підтверджується взаємна повага обох країн до територіальної цілісності та непорушності кордонів одна одної. Єдиною територіальною суперечкою, що залишилася невіршеною, була демаркація морського кордону в Азовському морі та Керченській протоці. Вражаюче, але українська Верховна Рада не змогла зрозуміти, що то було найкращим, що взагалі тоді можна було домогтися від Росії. Лише 25 грудня 1998 р., аж через півтора року потому, Рада, нарешті, ратифікувала угоду, після чого опозиційна до Єльцина Дума Російської Федерації зробила те ж саме. Одночасно Росія скасовувала усі ті торговельні бар'єри, котрі вона звела проти України.

Ці російсько-українські угоди були величезним успіхом для Кучми і найвищою точкою російсько-українських відносин. Росія визнала правові вимоги України, хоча українцям, що не дивно, хотілося б отримати вищу за те ціну, а ратифікацією міждержавної угоди вона ще раз підтвердила своє визнання українського суверенітету над Кримом та Севастополем.

Однак Україні навряд чи можливо було домогтися від Росії набагато більшого. Співробітництво у Співдружності Незалежних Держав (СНД) не мало жодних перспектив, оскільки Росія лишалася на позиціях залякувача, обстоюючи приховані неоімперіалістичні наміри, котрі не знаходили схвалення жодного з партнерів. Оскільки на той час ані Росія, ані Україна не були членами Світової організації торгівлі (СОТ), правил, котрі могли б регулювати вільну торгівлю між ними, просто не існувало (Олкотт, Аслунд і Гарнетт 1999) [4]. Точка зору Кучми щодо Росії була простою: «Ми приречені жити у дружбі» [1].

Однак Кучма найбільше пишався встановленням партнерських зв'язків зі Сполученими Штатами Америки. У листопаді 1994 р. український президент був запрошений на офіційний візит до Вашингтона. «Нью-Йорк Таймс» від (23 листопада 1994 р.) відзначила ту високу оцінку, яку дав Білл Клінтон Кучмі: «Ваша відвага перед лицем тих складних проблем нагадує нам про одного з найвидатніших наших лідерів — Франкліна Рузвельта, котрий дав нам лідерство у часи важкої скрути. Ви

осягали шлях уперед у двох найкритичніших питаннях майбутнього: реформа економіки та ядерна зброя» [5]. У травні 1995 р. Президент Клінтон наніс у відповідь візит до України, котрий став таким собі святом любові. Віце-президент Ел Гор також був частим гостем у Кучми.

Європейська Спільнота трималася набагато стриманіше. Її інституційне співробітництво з Україною було радше символічним. Там до України ставилися, як і до будь-якої іншої країни СНД, не дивлячись на те, що це була європейська країна і, згідно з Римською угодою від 1957 р. мала право подачі заявки на членство у ЄС. ЄС запропонував країнам СНД типові угоди про партнерство й співробітництво (УПС), котрі були дійсними упродовж десяти років. Українську УПС було укладено 1994 р., однак чинності вона набула аж 1997 р. Попри той факт, що цей документ охоплював усі сфери, такі як політичний діалог, торгівлю товарами й послугами, а також економічні, екологічні, наукові, культурні та правничі питання, вона містила мало суттєвих положень. Так, стосовно торгівлі положення поширювалися лише на не членів СОТ, коли на той час у Європейського Союзу були угоди про вільну торгівлю з країнами-кандидатами зі Східної Європи. Єдиним послабленням з боку ЄС для України було укладення текстильної угоди, котрою знімалися відповідні обмеження на імпорт.

Контраст у зростанні експорту до Європейського Союзу з 10 посткомуністичних країн-кандидатів на вступ до ЄС із Центральної та Східної Європи та Україною в 1990-х роках був величезним. Якщо 1989 р. лише половина експорту з країн Центральної та Східної Європи йшла до євроспільноти, то станом на 2000 р. ця частка складала вже 67 %. На відміну від цього, якщо 1989 р. 33 % радянського експорту надходило до Євросоюзу, його частка для України складала станом на 2000 р. лише 16 %, що свідчить про особливо невігідне становище саме України. З огляду на економічну географію — розташування України, транспортні коридори та розмір економік сусідніх країн, — Європейський Союз мав би бути панівним ринком для українського експорту, на який мало б припадати його 60 % (Аслунд і Уорнер 2004). Україна страждала від надмірного протекціонізму ЄС, оскільки дві третини її експорту припадало на особливо чутливі до протекціоністських заходів

позиції, зокрема сталь, хімікалії, сільськогосподарську продукцію та текстиль.

Упродовж 1990-х років головним питанням ЄС щодо України було закриття Чорнобильської АЕС, на одному з реакторів котрої сталася аварія 1986 р. Однак два інших її реактори продовжували виробляти електроенергію. Вони відігравали важливу роль в енергетичному балансі України, відтак, раз Чорнобиль потрібно було закрити, український уряд вимагав компенсацію у вигляді добудови двох майже збудованих ядерних реакторів на інших АЕС. Європейський Союз залучив до справи Європейський банк реконструкції та розвитку, котрий не довіряв безпеці розроблених у Союзі реакторів. Європейський Союз зажадав, щоб Україна побудувала інші електростанції, котрі, природно, були дорожчими, однак при цьому не демонструючи готовності заплатити за це. 19–20 квітня 1996 р. Україну було запрошено на саміт з питань ядерної безпеки, котрий проводили лідери Великої Сімки та Росії у Москві, де вона погодилася закрити ЧАЕС. Один з реакторів було зупинено у листопаді 1996 р., а другий, останній реактор — 15 грудня 2000 р. [2]. Було завершено будівництво двох недобудованих атомних реакторів, котрі потім працювали добре.

Однак Кучма бажав інтеграції України до Європи. Відкриттю до України європейською організацією була Рада Європи. Вона є окремою від Європейського Союзу та має ширше членство. Це, головним чином, міжпарламентська організація, що приділяє увагу дотриманню прав людини, моніторингу виборів, правничим стандартам та конституціям. Її Венеційська комісія є найавторитетнішою в царині конституційного права. У листопаді 1995 р. Україна стала членом Ради Європи, що відіграло важливу роль у побудові української демократії. У своїй промові до Парламентської асамблеї Ради Європи, виголошеній у квітні, Кучма зазначив, що стратегічною метою України є повноцінне членство у Європейському Союзі (Сольчаник 2001, 92). Однак відповіддю з боку Європейського Союзу на це відкритє прохання було лише німе мовчання.

Голова держави також обстоював інтеграцію України до Організації Північно-Атлантичного Договору (НАТО), поступово, як і було запропоновано з боку цієї організації. У травні 1997 р. Росія й НАТО утворили Раду НАТО — Росія, тож

Україна й собі поквапилася створити Комісію НАТО — Україна двома місяцями пізніше під час саміту НАТО у Мадриді. Єдину серйозну внутрішню реакцію проти орієнтованої на Захід політики Кучми можна було спостерігати 1999 р., коли НАТО бомбардувало Югославію на захист косоварів. Більшість українців рішуче підтримали своїх православних братів із Сербії, як це зробили й у Росії, однак це був рідкісний, поодинокий випадок, коли українська громадськість критично реагувала на дії Заходу. Навіть попри це Україна вирішила надіслати 800 миротворців до Косового. Також Україна підтримувала миротворчі ініціативи на усіх етапах розвалу Югославії.

Ще однією зовнішньополітичною ініціативою України було намагання утворення ГУАМ — аббревіатура, за якою сховалися назви чотирьох країн, що її утворили — Грузія, Україна, Азербайджан та Молдова. Спільним для усіх членів ГУАМ було те, що усі вони скептично ставились до СНД та бажали триматися на певній відстані від Росії. Ця міждержавна спільнота була створена з метою обстоювання спільних безпекових інтересів, котрі згодом було поширено на енергетичну сферу, хоча його члени завжди завбачливо підкреслювали, що це співробітництво не націлене проти Росії. В 1999 р. до групи приєднався Узбекистан, внаслідок чого вона стала називатися ГУУАМ, однак 2005 р. останній вийшов, оскільки мав замало спільного з іншими членами. Після андижанської різни, що трапилася у травні 2005 р., Узбекистан покращив свої відносини з Росією, котра поставилася до різни з більшим розумінням, ніж Сполучені Штати Америки.

Тож у висновку можна погодитися з думкою Кучми: «Мене критикували за мою політику багатовекторності, однак, я пишася своєю зовнішньою політикою і вважаю це важливим здобутком... Це допомагало мені зберігати суверенітет України» [3].

Джерела та література

1. Гальчинський А. С. Україна на перехресті геополітичних інтересів / А. С. Гальчинський. — К., 2002. — 480 с.
2. Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу: навч. посіб. / І. А. Грицяк. — К., 2004. — 670 с.
3. Дайнен Д. А. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. А. Дайнен. — К., 2006. — 480 с.

4. Демчук П. О. Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції / П. О. Демчук. — К., 2004. — 780 с.
5. Гайдуков Л. Ф. Україна в історії міжнародних відносин /Л. Ф. Гайдуков // Політика і час. — 1996. — № 11.
6. Зовнішня політика України в умовах глобалізації 1991–2003: Анотована історична хроніка міжнародних відносин / С. В. Віднянський (відп. ред.). — К., 2004.
7. Україна в європейських міжнародних відносинах: наук. зб. / НАН України; Інститут історії України; С. В. Віднянський (відп. ред.). — К., 1998.
8. Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001); під ред. В. М. Литвина. — К., 2001. — С. 34–46.
9. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України; В. Ф. Солдатенко, Т. А. Бевз, О. Д. Бойко та ін. — К., 2007.
10. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина — Суспільство — Держава — Міжнародні структури: моногр. / Л. Д. Чекаленко. — К., 2004. — 560 с.
11. Камінський Є. На терезах європейської стабільності/Є. Камінський // Політика і час. — 1996. — № 2.
12. Копійка В. В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу: монографія / В. В. Копійка. — К., 2002. — 253 с.
13. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський. — К., 2002.
14. Перепелиця Г. П. Без'ядерний статус і національна безпека України (1998 р.) / Г. П. Перепелиця. — К., 2002. — 463 с.
15. Федуняк С. Г. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі. Формування інтегрованої системи Заходу і нових незалежних держав / С. Г. Федуняк. — Чернівці, 2006. — 463 с.
16. Шнирков О. І. Конкурентна політика Європейського Союзу: монографія / О. І. Шнирков. — К., 2003.

Надійшла до редакції 07.10.2019 р.